

Kalls, Njaarke & Jovnevaerie samebyar

HISTORIA, KULTURMILJÖER & TURISM

Text & bild Ewa Ljungdahl

LITE SYDSAMISK HISTORIA

Det samiska samhället har inte varit statiskt genom tiderna utan har genomgått flera stora förändringar. Från början livnärde sig samerna av jakt, fiske och insamling av örter, bär och rötter. Så småningom tämjdes vildrenar för att tjäna som lockdjur vid vildrensjakt och som drag- och lastdjur. Stegvis övergick man till tamrenskötsel (rennomadism) med små tama renhjordar. Det som främst karakteriserade tamrenskötseln var att renkorna, vajorna, mjölkades. Mjölknigen var arbetsintensiv och alla familjemedlemmarna var engagerade i arbetet. Hela familjerna flyttade med renarna i ett årligen återkommande mönster där tillgång till bete var styrande. Skrivna

källor beskriver renskötande samer i Jämtland och Härjedalen från 1600-talet. Men samerna fanns här långt dessförinnan. Nya arkeologiska undersökningar visar att småskalig tamrenskötsel var etablerad redan på 1000-talet e. Kr. Den intensiva tamrenskötseln var som mest utbredd från 1600- till slutet av 1800-talet. Under första delen av 1900-talet övergavs denna form av renskötsel och ersattes av dagens extensiva renskötsel med fokus på köttproduktion. Men alla samer har inte varit renskötare, utan många har försörjt sig som jordbrukare, fiskare med mera. I dag lever de flesta samer i tätorter och har helt andra yrken än renskötarens.

Buerie båateme!

Välkommen till Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar och det samiska kulturlandskapet! Fjällen kallas ibland för vår sista vildmark. Men marken är inte alls vild, den har varit nyttjad av människor alltsedan inlandsisen försvann för närmare tiotusen år sedan. Framförallt är »vildmarken« ett samiskt kulturlandskap och ett storskaligt beteslandskap präglad av tusentals år med renbete. Det samiska kulturlandskapet är för många ett

helt okänt landskap trots att det omfattar en stor del av norra Sveriges yta.

I broschyren får du läsa om samebyarnas historia och om möten mellan samer och turister. Du får också lära känna några viktiga kulturmiljöer. I första hand beskrivs miljöer som fortfarande är levande, men du får även följa med till platser som för länge sedan är övergivna.

Jakob Fjällbergs förrådsåta (sam. *råafa*) i Kruanavaajje. Inne i kåtan står spadarna som Jakob använde för att dika runt sin boplats.

Under den frodiga grästuvan mitt i bilden gömmer sig en eldstad från en tältkåta. Eldstaden är full med sot och kol. Bilden är från Hallsjön i Kalls sameby nära gränsen till Norge.

Spår

Fjäll och skogar är fulla av spår efter samer som har levt och fortfarande lever och verkar här. Längs stigar och vandringsleder finns lämningar kvar efter kåtor och rengården. Men det är inte säkert att du ser dem med en gång – spåren efter samernas verksamhet i äldre tider är oftast diskreta och kan vara svåra att upptäcka. Kåtor och andra byggnader är uppförda av naturens egna material;

trä, näver och torv, som så sakta återgår till moder jord när de inte längre används. Men när du har lärt dig att se spåren kommer du att betrakta naturen med andra ögon. Den där gropen alldeles intill stigen, den visar sig vara en mjölkgröp och den stora rundeln med frodigt gräs och örter, den är vad som finns kvar efter en övergiven renvall där renkorna mjölkades.

Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar

De första skrivna uppgifterna om samer i Of-ferdals och Kalls socknar, där Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar har sina åretruntmarker, finns i 1646 års jordebok, där tio skattelappar finns bokförda. Hur många samer som egentligen fanns i området är svårt att veta eftersom endast de som betalade skatt, »skattelapparna«, är namngivna. Skattelapparna hade oftast både familj och tjänstefolk, så sammanlagt lär den samiska befolkningen ha varit betydligt större än tio stycken. Före 1645 tillhörde Jämtland Norge, och från den tiden finns inga bevarade skrivna källor. Men de arkeologiska spåren berättar en annan historia, om samisk närvaro långt dessförinnan.

Från 1718 ersattes namnen på de personer som betalade skatt med namnen på de fjäll som

skatten betalades för i jordeböckerna; Ansictsfjället (Ansätten), Grubbdalzfjället, Steenfjället, Ållderfjäll, Sösiöfjäll och Kåhlåsfjäll.

1889, när den första renbeteslagen från 1886 trädde i kraft i Jämtlands län, förändrades villkoren för renskötarna på ett dramatiskt sätt. Tidigare hade samernas marker varit indelade i skattefjäll för vilka enskilda samer betalade skatt för att bedriva renskötsel. När renbeteslagen infördes delades renskötselområdet istället in i lappbyar, där samerna inom ett avgränsat geografiskt område skulle bedriva kollektiv renskötsel.

GRÄNSOMRÅDE

Kall, Njaarke och Jovnevaerie samebyar grän-sar alla mot Norge i väster. Det finns inga

Riksstängslet som ska hindra svenska renar från att beta i Norge och tvärtom.

naturliga gränser, utan riksgränsen är administrativ. I äldre tider användes gränsfjällen av både svenska och norska renskötare. Tidigare var detta inte något problem, men i samband med unionsupplösningen 1905 förbjöds gränsöverskridande renskötsel. Så småningom sattes renstängsel upp mellan de båda länderna. Förbudet ledde till många och långa konflikter. Fortfarande är det vanligt att man har familj, släkt och vänner på ömse sidor av gränsen.

VATTENKRAFT OCH SKOGSBRUK

De tre samebyarnas åretruntmarker har skövats hårt på sina naturresurser. De största och mest genomgripande ingreppen var regleringarna av de stora fjällsjöarna under 1900-talet. Regleringarna inte bara förändrade landskapet, de medförde också stora pro-

Regleringsdammen vid Stor-Burvattnet. Vattenståndet varierar flera meter under året och ställer fortfarande till bekymmer.

blem för renskötseln när viktiga vandringsleder och betesområden hamnade under vatten. I vissa fall dränktes kåtor eller hela visten.

Ungefär samtidigt med vattenkraftsutbyggnaden inleddes ett storskaligt skogsbruk som skövlade stora delar av den fjällnära skogen. Liksom regleringarna har skogsbruket inneburit allvarlig skada på renbetesmarkerna.

BERGSBRUK

I mitten av 1600-talet upptäcktes att det fanns stora malmtillgångar i fjällkedjan. Sverige höll på att byggas upp till en stormakt och det behövdes metaller, framför allt silver. Allmänheten uppmuntrades därför att söka malm. Drömmen om ett silververk i jämtlandsfjällen uppfylldes 1651 när sammen Mårten Jonsson fann ett silvermalmtreck på Oldfjället. Eftersom malmbrytningen skulle innebära problem att bedriva renskötsel fick Jonsson som ersättning för sitt skattefjäll Oldfjäll därefter fritt utnyttja Sarvfjället (Särvfjället) i Härjedalen. Trots svårigheterna med att bedriva bergsbruk i väglöst land anlades en silvergruva och smälthytta vid Oldfjället.

Senare visade det sig att silvergruvan innehöll mest blymalm, även den värd att bryta. Marken användes då för renbete av »skattelappen Lars Torkelsson och dess följe«. Gruvverksamheten blev allt mer besvärlig för samerna och renarna fick ingen betesro. Konsekvensen blev att samerna slutade söka efter malm.

Ett exempel på våra dagars exploateringar av renskötseområdet.
Vindkraftverk på Storrøn i Jovnevaerie sameby.

SKYDDAD NATUR

Inom de tre samebyarnas åretruntmarker ligger flera stora naturreservat; Grubbdalen, Oldflon/Ansätten, Svenskådalen och Skäckerfjällen. Syftet med reservatsbildningarna är främst att skydda värdefull natur. Men även renskötelsens intressen skall tas tillvara. Det är

till exempel förbjudet att köra terrängfordon i reservaten och leder och anläggningar för friluftsliv saknas nästan helt. Större delen av åretruntmarkerna är väglöst land. Reservatsbildning innebär också skydd mot fysiska exploateringar.

Svenskådalens naturreservat.

KALLS SAMEBY

De första skrivna uppgifterna om samer i Kalls socken är från 1646. I 1777 års jordebok upptas Kolåsfjäll och Skäckerfjäll (och Sösjöfjäll i nuvarande Njaarke sameby) som skattefjäll.

Kalls sameby kallas även för Skaehkeren saemien sijte. Före tillkomsten av Kalls lappby 1889 hade samerna på ömse sidor om gränsen till Norge brukat gränspfjällen gemensamt i två olika driftsområden, »Skäckerfjäll» och »Skalstugufjäll». På norska sidan sträckte sig området upp mot Snåsa och i söder till Meråker och på svenska sidan från Holdern i norr till Storlien i söder. När riksgränsen stängdes 1905 och renarna inte längre fick beta i »fel» land ledde det till besvärliga konflikter eftersom det inte finns några naturliga gränser.

Riksgränsen gick rätt igenom området och de svenska delarna av Skäcker- och Skalstugufjäll slogs ihop till Kalls lappby.

Skäckerfjällen är avgränsade från övriga svenska fjällmassiv. Närheten till norska kusten och havsklimat innebär att området är nederbördsrikt med stora sammanhängande myrområden. I dalgångarna växer gran- och tallskog som till viss del har urskogskaraktär. Rutsdalen delar fjällmassivet i två delar.

Kalls sameby är Sveriges minsta sameby. Åretruntmarkerna ligger till största delen

inom Skäckerfjällen. Samebyn har korta vinterflyttningar. Vinterbeteslandet sträcker sig ned mot Storlien och riksvägen till Norge. Saxvallen ligger strategiskt i vinterlandet och är permanent bostadsort för flera renskötarfamiljer. Åreskutan och Mullfjället har fint bete under februari och mars, men i dag är det nästan omöjligt att vara där med renarna på grund av turismen. Skalstugufjäll hamnade 1886 utanför åretruntmarkerna och avsat-tes för vinterbete.

Sommarlandet ligger i fjällen i väster, mot norska gränsen. De många gräsmyrarna förser renarna med fint sommarbete. Vid Mansjön ligger ett gammalt sommarviste, och även

Rutsdalen och området vid Burvattnet har använts under somrarna. Ottsjölägret var tidigare höst- och vårviste men blev senare samebyns huvudviste.

Den renskötande befolkningen i Kalls sameby byttes ut i början på 1900-talet. 1924 flyttade Mattias Andersson (f. 1867) från Orr-näsfjäll i Frostviken med hustrun Maria till Kalls lappby och tog upp renskötseln som under några år hade fört en tynande tillvaro. De som hade bedrivit renskötsel tidigare hade slagit sig ned mer eller mindre permanent i Strådalen. Mattias Anderssons efterlevande bedriver fortfarande renskötsel i samebyn.

Gamla sommarvistet vid Mansjön

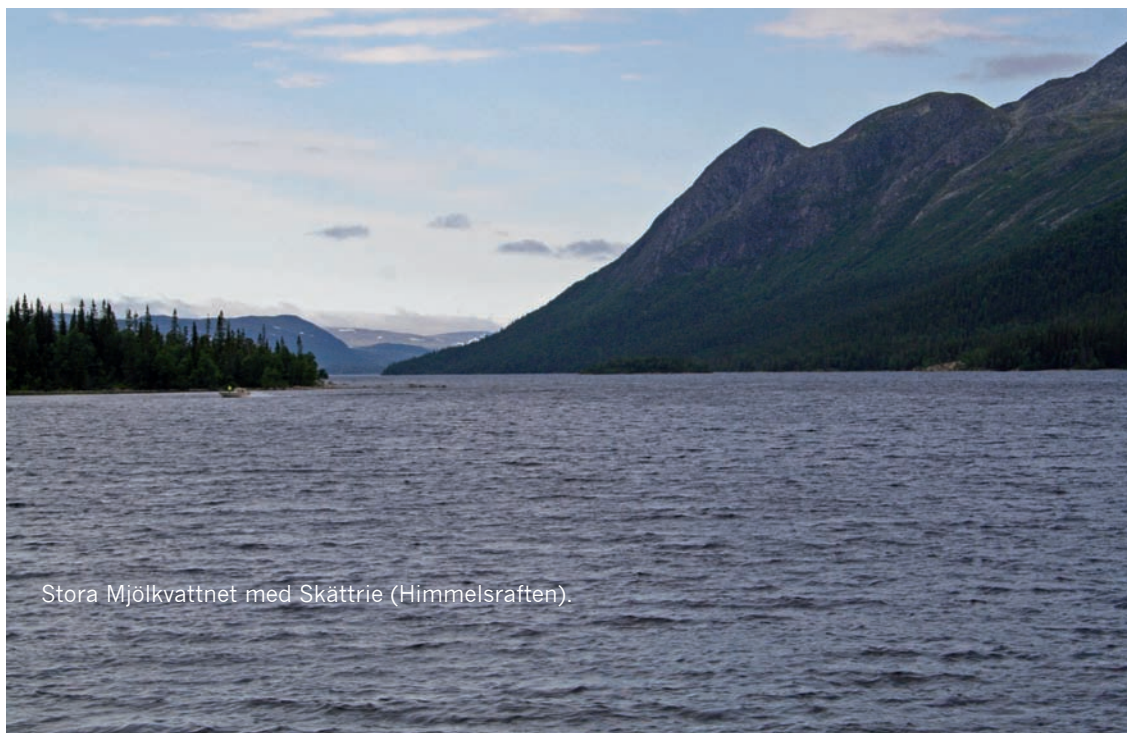
NJAARKE SAMEBY

Första gången samerna i Njaarke sameby dyker upp i de skrivna källorna är i jordeboken 1646. Nästa gång är 1695, då samerna från Offerdal hördes vid tinget i Rödöns prästgård. Där namngavs bland annat Torkell Ohlsson som då nyttjade »Södsiö Fjell under Offerdahl» som han skattade 2,5 daler silvermynt för. Större delen av samebyns åretruntmarker ligger inom gamla Sösjö skattefjäll men omfattar även delar av skattefjället Oldfjäll.

När skattefjällssystemet upphörde att gälla 1889 (då renbeteslagen från 1886 började tillämpas i Jämtland) kom Sösjö skattefjäll tillsammans med skattefjällen Ansätts- och Stenfjäll, Grubbaldsfjäll och Oldfjäll att

bilda Offerdals lappby. 1915 delades Offerdals lappby i Offerdals västra respektive östra lappby. Gamla Sösjöfjäll tillhörde den västra lappbyn. 1930 byttes namnet till Sösjö lappby (från 1971 Sösjö sameby). I dag har samebyn återupptagit det gamla namnet Njaarke, som området kallades av samerna.

Sösjöfjällen ger intryck av att vara högre än vad de egentligen är. De stora långsträckta sjöarna Burvattnet och Mjölkvattnet ligger i en dalgång mellan Sösjö- och Oldfjällen. Ett stort område i väster omfattas av Svenskådalen naturreservat, som förutom fjäll och myr består av gammal gran- och tallskog som klassas som urskogsartad.

Stora Mjölkvattnet med Skättrie (Himmelsraften).

Under 1890-talet minskade renantalet i Of-ferdals lappby liksom i andra lappbyar kraf-tigt. Under några år bedrevs i princip ingen renskötsel alls. Orsakerna var flera; dåliga betesvintrar och hårt rovdjurs-tryck tillsam-mans med om-strukturering av renskötseln och konsekvenser av avvitrningen, som på många håll reducerade samernas marker kraftigt. Många samer slutade med renskötsel och slog sig ned som nybyggare. Andra flyttade till södra Jämt-land, Härjedalen och Dalarna och bedrev renskötsel där. I början av 1900-talet åter-upptogs rensköt-seln i Sösjöfjällen, till en början i liten skala, men efter några år var det åter flera familjer som levde på renskötsel. Jakob och Jöns Fjäll-berg flyttade in i lappbyn 1907. Fjällbergs hade förlorat sina marker i Skalstugufjäll när

Vinterbetesmarker vid Locknesjön i centrala Jämtland.

renbeteslagen trädde i kraft 1886. De flyttade då över på norska sidan och bedrev rensköt-sel där några år, men blev utdrivna i samband med unionsupplösningen 1905.

Sommar-visten med mycket lång användnings-tid är framför allt Kruana-vaajje, Sösjön och Tjouren. Tjouren var under lång tid samebyns hu-vudviste där man bodde från vår till senhöst. Platsen är fort-farande central i renskötsel-ar-betet med bland annat kalv-märkning varje sommar. Lång-sådalen med sitt strategiska läge i skogen under

fjällen är ett viktigt gammalt höstviste.

Samebyn har sina vinterbetesmarker i skogslandet mellan Kall, Mattmar och Kaxås men även söder om Storsjön och mot sjön Näckten i centrala Jämtland.

JOVNEVAERIE SAMEBY

I Offerdals tingsrättdombok från 1654 finns ett böxelbrev på Ansättsfjäll för Clemet Mårtensson lapp. Han betalade alltså skatt för att bruka fjället Ansätten för renbete. Ansätten ligger isolerat från de andra fjällen i Offerdal.

Före renbeteslagen 1889 skattade samerna i Offerdalsfjällen för Grubbdalsfjäll och Ansätts- och Stenfjäll.

Jovnevaerie sameby har därefter till viss del gemensam historia med Njaarke, grannsamebyn i väster. Mellan 1889 och 1915 ingick båda byarna i Offerdals lappby. Då delades lappbyn upp i Offerdals västra respektive östra lappby. Från 1930, då Offerdals västra ändrade namn till Sösjö lappby, kallades den östra byn bara för Offerdals lappby (från 1971 Offerdals sameby). Senare byttes namnet till det nuvarande Jovnevaerie sameby.

Liksom i andra områden låg renkötseln i Offerdalsfjällen nere under några år i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet av olika orsaker. Dåliga vintrar, mycket rovdjur samt konsekvenserna av avvitrningen och renbetes-

lagen var några. Enligt lappbyprotokollet från 1898 fanns det endast två renskötande samer kvar i Offerdalsfjällen. Från år 1900 upphörde renkötseln nästan helt. Ett tiotal år senare väcktes frågan om att återuppta renkötseln; ett förslag som mottogs positivt av Offerdalsamerna. 1912 fanns det fem renskötande samer upptagna i renlängden. En av dem var Nils Anders Bergkvist från Frostviken, vars efterlevande fortfarande bedriver renkötsel i området. Man kan säga att lappbyn nästan helt bytte ut sin renskötande befolkning under början av 1900-talet.

Ett alternativ under de svåra åren var att slå sig ned som nybyggare någonstans nära fjällen. På så vis växte flera samiska nybyggen fram. Jordbruket kompletterades med jakt, fiske och några matrenar.

Offerdalsfjällen ligger öster om Sösjöfjällen med Björkvattnet, Burvattnet och Mjölkvattnet som skiljedelare. Åretruntmarkerna omfattar fjällen i västra och norra delen av samebyn men även det stora myrområdet med skogsholmar, ruar, i öster. Sommarvisiten finns vid Stora Stensjön och Björkvattnet. Det gamla höst- och vårvistet Jänsmäss-

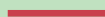

holmen är i dag permanent boplats för flera renskötarfamiljer och även i byn Frankrike i skogslandet nära fjällen bor det renskötare. I Långsådalen har samebyn en renskötselansläggning för slakt och skiljning tillsammans med Njaarke.

Vinterbetesmarkerna sträcker sig mot Storsjön och Indalsälven i centraljämtland.

Bielniejohkes utlopp i Bielniejaevrie. Bäckens utlopp är avstängt med stenar för att hindra lekfisken från att vandra ut i sjön. Ett urgammalt och effektivt sätt att enkelt fånga fisk.

SAMEBYARNAS ÅRETRUNTMARKER

- Riksgräns Norge
- Gräns för samebyarnas åretruntmarker
- Gräns mellan samebyar
- Allmän väg

1 cm = 2 500 m i terrängen

Renskötsel i dag

Under första delen av 1900-talet ersattes den intensiva renskötseln av storskalig extensiv renskötsel med fokus på köttproduktion. Mjölkning och daglig vallning har sedan länge upphört. I dag är renhjordarna stora och rör sig över omfattande områden. Tekniska hjälpmedel gör att renskötarna snabbt kan förflytta sig. Det gamla bosättningsmönstret har förändrats. Familjerna är oftast bofasta och renskötarna pendlar mellan hemmet och arbetsplatsen där renarna vistas.

Den extensiva renskötseln lämnar nya spår i landskapet – stora beteshagar och anläggningar för kalvmärkning, skiljning och slakt. Bil- eller fyrhjulingsvägar leder fram till de flesta anläggningar. Det förändrade rörelsemönstret innebär att många av de gamla

visteplatserna inte längre har någon användning.

Under vintern är varje samebys renar uppdelade i mindre vintergrupper som betar i skilda områden. Vinterfödan utgörs i huvudsak av lavar. Snö- och väderförhållanden och förekomsten av rovdjur i betesområdet avgör hur renarna klarar av vintern.

När renarna känner att våren är på väg sätter vandringslusten in och de vill dra iväg till fjälls. Renkorna brukar inte påbörja kalvningen nere på skogslandet utan väntar tills de är uppe på sina gamla kalvningsland i lågfjällen. Från kalvningslandet fortsätter renarna mot högfjällen i väster. Under några hektiska dygn i första delen av juli samlas renar och renskötare för märkning av årets kalvar.

Renskötselanläggning för skiljning och slakt i Långsådalen.

Kalvmärkning en tidig morgon på Klemetrun i Jovnevaerie sameby.

Därefter följer en period när renarna går och betar för sig själva under några veckor. Riktigt varma sommardagar söker de sig gärna till snölegor där de får svalka och slipper den värsta insektsplågan. I september börjar renarna röra på sig igen. Under hösten är svamp viktig föda. Vandringen fortsätter ned mot skogslandet, och i november eller december, beroende på väder och vind, är det dags för slakt och skiljning inför vintern. De olika vintergrupperna skiljs åt och man återvänder till skogslandet med förhoppning om en bra vinter för renarna. Cirkeln är sluten.

Möten mellan samer och turister

LUFTGÄSTER OCH BLOMSTERHERRAR

I mitten av 1800-talet kom de första turisterna till jämtlandsfjällen. Först kom »blomsterherrar« och »luftgäster«. Blomsterherrarna var studenter och akademiker som kom för

att studera fjällens geologi, djur- och växtliv. Luftgästerna var till en början patienter med lungsjukdomar och andra åkommor som ordinerades den stärkande fjälluf-

ten av sina läkare. Begreppet kom senare att omfatta även den välbärgade överklassen som tillbringade någon vecka i fjällen för att vila upp sig och idka sällskapsliv.

JAKTVILLOR

En speciell företeelse för västra Jämtland var de jaktvillor och jaktstugor som byggdes upp under mitten och slutet av 1800-talet, ofta i väglöst land.

Vid avvittringen i Kall och Åre socknar 1831–1833 tilldelades bönderna stora utmarksområden, mycket större än som var vanligt för fjällhemman på andra håll. Fastigheterna bestod förutom produktiv jordbruksmark av myrar, sjöar och fjällsluttningar; mark som

ansågs vara värdelös. Marken var däremot attraktiv för en förmögen borgarklass som kunde köpa upp hela hemman för att komma över eftertraktade fiske- och jaktområden. Ofta var det grosshandlare och affärsmän, ibland från England och Skottland men även från södra Sverige och norrlandskusten, som tidigare hade jagat ripa och fiskat lax i Norge som nu hittade till jämtlandsfjällen.

Rensjösättern, den mest spektakulära jaktvillan i jämtlandsfjällen. Det var friherre Oscar Dickson från Göteborg som 1890 lät bygga villan. Rensjösättern ligger mitt i ett gammalt renskötselområde.

Villorna var ibland iögonfallande och bröt fullständigt mot den lokala byggnadstraditionen. Många var ritade av dåtidens kända arkitekter. Jaktvillor byggdes bland annat i Medstugan, Skalstugan, Bodsjöedet, Rensjösättern och Ytteräng.

Villorna användes under ett par veckor varje sensommar. Då kom ägarna med gäster för att jaga och fiska. Livet i jaktvillorna väckte både förundran och nyfikenhet hos ortsbor och samer. Innan jaktvillornas ägare själva anlände kom leveranser med främmande varor som konserver, te, konjak och

champagne. När ägarna äntligen kom, fulllastade med bagage, hästar och hundar, var det en stor tilldragelse i bygden. Det hölls fester och fina middagar, ibland med levande musik. Något som väckte speciellt stort uppseende var när det levererades flera tusen jordgubbsplantor och helt okända frösorter till Percy F. Lucks jaktvilla i väglöst land i Hoberg. Besöken i jaktvillorna krävde mycket arbetskraft; köks- och städpersonal, bärare och guider. Vanligen anställdes personal från trakten.

SKID- OCH VANDRINGSTURISM

Svenska turistföreningen, STF, grundades 1885. Från början var verksamheten fokuserad på fjällen i Lappland och Jämtland. Framförallt i västra Jämtland, med närhet till järnväg och landsväg, byggde STF upp ett stort antal fjällstationer och övernattningsstugor.

Kall-, Sösjö- och Offerdalsfjällen ligger relativt långt från både vägar och järnväg och är ganska svårtillgängliga. STF och andra turismentreprenörer har därmed inte haft samma intresse av att etablera sig här som till exempel runt Vålådalen och Storulvån. Undantag är de orter som ligger intill järnvägen Östersund – Trondheim som invigdes 1882, framförallt Åre och Storlien.

Men också Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar fick sin beskärda del av den tidiga turismen. Kolåsen med sitt natursköna läge

blev tidigt en populär utgångspunkt för vandringar i Skäckerkfjällen, och på Frankrikegården bodde många turister innan de påbörjade vandrings- och skidturer i Sösjö- och Oldfjällen.

STF uppförde stugor vid Tjouren och Mjölkvattnet och på några ställen övertog man samernas kåtor och upplåt till turister, som vid Långvattnet och Kruanavaajje. Från STF:s årsskrift 1939:

Här må nämnas, att nomadskoleinspektören välvilligt erbjudit föreningen att få överta nedlagda nomadskolkåtor på flera håll i fjället och föreningen har med tacksamhet antagit erbjudandet rörande den förutvarande nomadskolkåtan i Tjouren, vilken kommer att bereda en önskvärd utvidgning av logimöjligheterna på platsen. Likaledes har föreningen övertagit en kåta i Krönavajje inom Sösjö lappby vid Burvattnet.

På pensionat Frankrikegården vid Oldklumpens fot trivdes både turister och kulturarbetare. Här hämtade bland annat författarna Gunnar Ekelöf och Ellen Key inspiration till sitt skrivande.

MÖTEN

Samer och turister möttes förstås. Man visades ju i samma marker. Ett tidigt möte var när kung Karl XIV Johan kom till Skalstugan 1835 för att inviga nya Norgevägen. Samen Anders Krøyts var bland de många som samlades för att hälsa på kungen. Krøyts höll ett tal till kungen som han själv hade skrivit på samiska. Efter det fick han en årlig pension från kungens privatkassa så länge han levde.

Turisternas stigar och leder drogs ofta nära visten och rengården. Turisterna betraktade samerna, »fjällfolket«, och deras renar som objekt, som exotiska inslag i den vilda naturen. Samerna å sin sida studerade turisterna med förvåning; att vandra omkring bland fjällena utan att ha något ärende var obegripligt. Att bestiga en fjälltopp bara för att titta

på utsikten var nästan lite skrattretande.

Det kunde få besvärliga konsekvenser för samerna när stugor och vandringsleder etablerades i betesområden och intill visten. Renarna hade svårt att få betesro och det var inte så trevligt när turisterna klev rätt in i kåtorna och ställde närgångna frågor.

I STF:s handböcker från 1890-talet rekommenderades en dagsutflykt till Rensjösättern. Vandring samt roddtur tog sex timmar, men villan ansågs så intressant att det var värt mödan att gå dit. Möjligheten att samtidigt få se renar och samer bidrog:

För turister i allmänhet och särskilt för engelsmän är lockelsen att se en stor renhjord mycket stor och ingenstädes i vårt land kan detta lättare ske än med utgångspunkt från Fridhems hållplats.

Förmodligen tillhörde renarna Jöns Jonsson, »Rike Jöns« från Skilstugufjäll, som hade sitt viste nära Rensjösättern.

Mer om »Rike Jöns«: När invigningen av järnvägssträckan Östersund – Storlien skulle invigas 1882 tillfrågades Jöns Jonsson, som vistades med sina renar i trakten av Storlien,

om han ville medverka. Jöns tackade ja. När invignings-tåget anlände stod Jöns vid stationen med sin renhjord som bestod av ett par tusen djur. Kung Oscar var en av passagerarna på premiär-tåget. Han var imponerad av

den ståtliga renhjorden, och vid avskedet tog han Jöns i handen, tackade och överlämnade femtio kronor som tack för besväret. Jöns, som hade räknat med att få hundra kronor, svarade: »Tack, tack, majestäte för belöningen, på den slanten felar precis femtio kronor i hundra«.

Samernas lokalkänedom väckte respekt och de anlätades ofta som bärare, roddare och vägvisare. Samerna såg en möjlighet till extrainkomst; ibland övernattade någon besökare i deras kåtor och det växte fram en liten marknad för renkött, fisk och slöjd. Ett

exempel på möte mellan samer och turister från STF:s årsskrift 1892: Ett sällskap om två personer var på »upptäcksfärd«. De ville besöka ett »lappläger« vid Korsvattnet i Oldfjällen. Som vägvisare blev de anvisade en äldre samekvinna med dålig syn. Besökarna oroade sig för hur de skulle hitta till vistet, men:

tack vare lappgummans instinktartade skarpsinne påträffade vi omsider tvenne kåtor nedanför ett s.k. 'skal' eller en öppning emellan två branta fjäll; vi togo in i den, som beboddes af Johan Larsson och hans hus-

tru Sigrid Jönsdotter. Jag vaknade gång på gång, än af köld, än däraf att lapphundarne promenerade öfver min kropp ... Vi åsågo på f.m. indrifningen af renhjordarna, huru renkorna fångades med en slags lasso och mjölkades samt märkningen af kalfvarne.

En välkänd kulturpersonlighet som gärna sökte sig till Oldfjällen var kompositören Wilhelm Peterson-Berger. I flera reseskildringar beskriver han sina möten med samer och hur han anlätades dem som vägvisare på sina färder. Hans beskrivningar av samernas vardagsliv är intressanta ögonblicksskildringar från det tidiga 1900-talet.

Friluftsmuseet Skansen i Stockholm byggdes upp sent på 1800-talet med ambitionen att visa byggnader och folkliv från hela Sverige. Även den samiska kulturen skulle visas upp. Den här stolpboden, som hade tillhört Johan Larsson i Oldfjäll, flyttades från sin ursprungliga plats i Långsådalen till Skansen 1915. Boden monterades ned, fraktades med häst till Näldens station och därifrån med tåg till Stockholm.

Jan Persson från Njaarke visar platsen varifrån stolpboden flyttades för snart hundra år sedan.

I dag vill samerna inte längre betraktas. Många driver egna turismföretag, oftast småskaliga med mycket hög kvalitet. Liksom i gångna tider lockas turisterna av jakt och fiske, men även information om samiskt levnadssätt och renskötsel intresserar besökarna.

Ett exempel på högklassig samisk turism är Njarka Sameläger i Häggsjön där Maud och Mattias Mattsson från Kalls sameby har byggt

upp en samisk miljö. Här informeras både om samisk historia och om renskötarnas vardagsliv på 2000-talet. På Njarka går renarna fritt och besökarna får mata dem och pröva att kasta lasso. Centrumbyggnaden är en stor åttkantig kåta där man kan titta på föremål, provsmaka traditionell mat och lyssna på berättelser från förr och nu. Det finns även möjlighet att övernatta i kåtor eller stugor.

Några viktiga kulturmiljöer

KALLS SAMEBY

ÅRE

Åreskutan och Mullfjället är fina vinterbetesområden. Tidigare var samerna från Kalltrakten ofta med sina renar runt Åre och Duved. Ullådalen var speciellt värdefull och där brukade renarna beta under januari och februari. Man hade ofta vinterslakt på Åresjöns is.

Turismen var till en början inte något bekymmer eftersom det var somrarna som var intressanta för blomsterherrar och luftgäster. Då betade renarna på annat håll. Men när vinterturismen började växa på 1900-talet blev det problem. I dag är det inte längre möjligt att bedriva renskötsel i Åreområdet.

Enligt en vandringsägen var den första

som åkte skidor från toppen av Åreskutan och ända ner till torget i Åre by en samekvinna som hette Zenta. Sägningen berättar att hon var utlovad en flaska brännvin om hon klarade styrkeprovet. Hon stod på skidorna hela vägen ned men när hon kom fram till torget var hon ihjälfrusen. Sägningen kan förstås inte tolkas ordagrant, men den visar att samer var ett naturligt inslag i Åre.

För turisterna var det en av semesterns höjdpunkter att få titta på renar. Samerna kom ibland till Åresjön och visade upp sina renar och erbjöd renskjuts i ackja på isen. Samtidigt sålde man renskinn, horn och slöjd.

Renar på Åresjön. Foto Nils Thomasson (Jamtli)

Den same som är mest förknippad med Åre är fotografen Nils Thomasson (1880–1975). Thomasson var född i Myssjö i Oviken där han hade sin första fotoateljé. Han cyklade gärna omkring med sin kamera och fotograferade människor och landskap. Åre var ofta mål för hans cykelturer, och 1916 etablerade han sig med fotoaffär och ateljé mitt i Åre

by. Thomasson skaffade tidigt bil som han använde för att skjutsa turister till populära besöksmål där han fotograferade dem. Mest känd är Thomasson nog ändå för sina bilder av samer. Han drog sig inte för besväret att bära med sig kameran ut i markerna, och hans fotodokumentation av renskötarna och deras liv är ett fullständigt unikt material. Thomassons sålde många av sina bilder som vykort i den egna affären.

Ättlingar till Nils Thomasson driver i dag pensionärsrörelse i Thomassons gård i Åre.

KOLÅSEN

Kolåsen vid sjön Äcklingen har en gammal historia som samlingsplats för samer, bofasta och turister.

Turisterna lockades tidigt till det natursköna Kolåsen, trots läget långt ifrån allfartsvägarna. Den kanske mest berömda turisten är fortfarande Winston Churchill, som var gäst i Kolåsen för att jaga och fiska 1897.

Huså bruk drev pensionat i Kolåsen redan i slutet av 1800-talet. Resan dit var lång. Först med tåg till Järpen och sedan båt över Kallsjön, Juvuln och slutligen Äcklingen innan

man äntligen var framme. Kolåsen var (och är) ett perfekt utgångsläge för vandringar och skidturer mot Anjeskutan, Sockertoppen och Manshögarna. Ibland möttes renskötare och vandrare i markerna eller i något viste.

Ett annat ställe där turisterna mötte samer var vid »lappkapellet«. År 1842 lämnade »Fjellallmogen uti Kall och Offerdahl« in en ansökan om att få bygga kyrka i Kolåsen. 1849 var kyrkobygget färdigt och kapellet kunde invigas. Flera interiörer köptes in från Alsens kyrka, till exempel en altarprydnad, predikstol, bänkar och altarskrank.

Utsikt från Kolåsen med sjön Äcklingen och Skäckerfjällen.

Många samer har sina viloplatsen i Kolåsen.

Sista söndagarna i juni och augusti varje år var det »lappmäsas«. Då samlades samer från Kall- och Offerdalsfjällen. För turisterna var lappmässan exklusiv med samer klädda i högtidsdräkt. Det berättas att en gång deltog prins Oscar och Ebba Bernadotte i mässan. Själva mässan hölls i kapellet, sedan hölls

möte i en bönekåta på en backe ovanför byn. Det fanns också några kåtor där samerna bodde under mässan. I samband med mässan förrättades dop, begravningar och vigslar. Numera hålls inte längre några lappmässor av den gamla sorten och björkslyn har gömt undan grunden efter bönekåtan.

Lappmäsas i Kolåsen. Bönekåtan i bakgrunden. Foto Nils Thomasson (privat ägo).

På en gammal renvall nära renvaktarstugan finns en privat jaktstuga, dock inte lika iögonfallande som Rensjösättern.

BURVATTNET

Burvattnet alldeles intill norska gränsen har en spännande historia. Här finns spår efter renskötsel från olika perioder; Kåtatomber och renvallar från den intensiva renskötselns dagar men också nyare lämningar; en renvaktarstuga och ett rengärde med tillhörande beteshage.

I ett igenväxande rengärde gjorde renskötarna ett häpnadsväckande fynd för några år sedan. På en renstig inne i gärdet hittades ett svärd! Personal från Jämtlands läns museum tillkallades. De hittade flera pilspetsar och en yxa intill svärdet. Föremålen visade sig till-

höra en vikingatida grav som hade eroderat fram av renarnas tramp. Vem som hade gravlagts med så värdefulla föremål i Kallfjällen kan vi bara fundera över.

GRÖNÅS

Grönås ligger långt uppe i Strådalen i väglöst land, nära gränsen till Norge. Boplatsen ligger i skogen under fjället, väl skyddat från de värsta stormarna. Ursprungligen användes Grönås som höst- och vårviste, men i början av 1900-talet bosatte sig ett antal samer permanent där. Där bodde bland annat Jakob Andersson, som hade varit en stor renägare, med sin familj på ålderns höst. Andra samer som bodde i Grönås var Sigrid och Torkel Persson. De övertog en timmerstuga som Verdals bruket hade byggt upp under de stora skogsavverkningarna tidigt på 1900-talet.

Under några år hade man både kor och getter i Grönås.

En av Jakob Anderssons barnbarn, Tomas Torkelsson, bodde i Grönås fram till 1952. Han var den siste av »urinvånarna« från Kalls lappby. Grönås lämnades därmed till sitt öde och har sedan dess varit obebott. Marken är fortfarande öppen och flera byggnader finns kvar, om än i förfall.

Ibland kom turister förbi Grönås. »Man kan genom rop försöka väcka lapparnas uppmärksamhet, så att de hämtar med båt« står det i en gammal turisthandbok.

RUTSDALEN

Ifrån sjön Äcklingen leder Rutsdalen västerut som en bred öppning mellan fjällen. I botten av dalgången rinner Rutsälven. Dalen är ett naturligt vandringsstråk för renarna. Flera gamla visteplatser med lämningar efter äldre tiders renskötsel finns utspridda i dalen. Granne med kåatomter och renvallar ligger en renvaktarstuga.

Jakob Andersson vid sin kåta i Grönås. Foto Nils Thomasson (privat ägo).

Övre delen av Rutsdalen.

Om man vill vandra i Skäckarfjällen med Kolåsen som utgångspunkt är det lämpligt att följa Rutsdalen. I äldre färdbeskrivningar rekommenderas gärna den färdvägen och 1926 kunde man läsa i STF:s resehandbok:

I Rutsdalen kan man träffa renskötande lappar. Sålunda har lappmannen Mattias Andersson från Orrnäsfjäll i Frostvikens socken nyligen flyttat till dessa trakter med sina renar och slagit sig ned i det s.k. Kaggrummet i V delen av Rutsdalen, något mer än 2 mil från Kolåsen.

OTTJÖLÄGRET

Ottsjöarna är centrala för samerna i Kalls sameby. När Mattias Andersson kom till Skäckerfjällen på 1920-talet hade han kåta och rengärde vid Övre Ottsjön. Några år senare flyttade han sitt viste till Nedre Ottsjön. Vistet användes till en början under vår och höst, men blev senare huvudviste. När familjen växte blev torvkåtan för liten och Mattias Andersson lät bygga en stor åttkantig kåta med

spis och fönster. Redan på 1930-talet drog man in telefon. Marken är bördig i Ottsjölägret, och intill kåtan odlades potatis och nyponrosor. Getter och gris trivdes också.

Den åttkantiga kåtan är sedan länge ersatt av moderna hus och här finns samebyns centrala renskötselaneläggning med rengärde och beteshage. Runt sjöarna finns flera fångstgropar och spår efter tidigare generationers renskötare.

En av flera stora förvaringsgropar (sam. *boerh*) för kaggar med renmjölk i vistet i Rutsdalen som i STF:s resehandbok 1926 kallas för Kaggrummet.

NJAARKE

PROJEKT »SAMERS MARKANVÄNDNING FÖRR OCH NU«

I mitten av 1990-talet uppmärksammade renskötarna i Njaarke sameby att några gamla eldstäder hade eroderat fram i rengärdet i Tjouren. Samebyn kontaktade länsstyrelsen som lät åldersbestämma eldstäderna. Upp-

täckt och datering av eldstäderna – den äldsta daterades till 1400 e. Kr. – visade att samebyn har en mycket gammal historia. Intresset för att dokumentera de egna markerna var därmed väckt! Inven-

teringsarbetet bedrevs de första åren ideellt av samebyn i samarbete med länsstyrelsens arkeologer. Efter några år skapades projekt »Samers markanvändning förr och nu« som finansierades med EU-medel.

Många hundra kulturlämningar har registrerats. De flesta ligger inom samebyns året-runtmarker och flertalet är lämningar från den intensiva renskötselns tid. De många eldstäder som daterats till 1500–1800-talen visar

att tamrenskötseln upplevde sin mest intensiva tid under den perioden. Även lämningar som inte kan knytas till tamrenskötsel som kokgropar, fångstgropar och stensättningar har påträffats.

Dateringar av kol från flera eldstäder samt resultat av pollenanalyser från sex lokaler på

Eldstad från en kåta inne i rengärdet i Tjouren.

olika platser inom samebyn; Beallajevrie, Tjouren, Kruanavaajje, Sösjön (två platser) och Stor-reinvollslia, visar att tamrenskötsel var etablerad redan runt 1000-talet e. Kr. Den

äldsta daterade boplatser ligger vid Sösjön, Därifrån är både en eldstad, en bit renben och en grop med smidesslagg daterade till 1000-talet. Intill boplatserna hittades ett tiotal pilspetsar, en spjutspets samt flera järnföremål och järnslag.

Resultaten från projektet har betytt mycket både för samebyn och för forskningen kring sydsamernas historia. Man kan säga att renskötelsns historia i jämtlandsfjällen har skrivits tillbaka med åtminstone sex hundra år. Jan Persson, som var initiativtagare och projektledare sammanfattar resultaten: »När vi började inventera våra marker var det en förhoppning att hitta lämningar som var tvåhundra, kanske trehundra, år gamla. När vi i dag har kommit en bit på vägen – men är

långt ifrån färdiga – vet vi att det i alla fall har bedrivits renskötsel på våra marker i tre olika årtusenden. Den känslan hoppas jag att flera samebyar får uppleva. Man får en helt annan syn på markerna, man känner sig aldrig ensam utan man rör sig alltid i marker som är påverkade av förfäderna«.

Projektets resultat finns publicerade i skriften *Njaarke – renskötsel i tre årtusenden* utgiven av Gaaltije i Östersund (Ljungdahl, 2007).

Spjutspets från bopplatsen vid Sösjön.

Till höger: Rengärdet i Tjouren. Inne i gårdet finns fem frameroderade eldstäder från kåtor, den äldsta daterad till 1400-talet e. Kr., och strax utanför gårdet ligger ett fångstgropssystem. På den här platsen har renar och människor vistats i flera tusen år.

TJOUREN

Vistet Tjouren ligger vid en vik av Stora Mjölkvattnet. I Tjouren har renskötarna vistats både mycket och länge. Pollenanalyser och dateringar av eldstäder visar att renskötsel har pågått under många hundra år. Minnen från tidig renskötsel är kåtatomter, renval-lar och mjölkgruppar. Tidigare bodde man i Tjouren från våren till sent fram på hösten, men numera används platsen mest vid kalv-märkningen i juli och vid jakt. Det finns även äldre spår efter människor: fångstgruppar och stenåldersboplatser med stenredskap som hit-tades vid inventering längs Mjölkvattnets stränder inför sjöregleringen 1943.

STF etablerade sig tidigt i Tjouren. 1938 köptes en stuga mitt i vistet. Stugan var li-ten med plats för endast fem personer, och när turismen ökade efter andra världskriget blev den för trång. 1948 byggdes en ny stuga med tolv bäddar intill den gamla. Dessutom fanns det en kåta där turisterna kunde bo. John Doj, en av samerna i Tjouren, anställdes av STF som stugvärd. Han och hans familj höll ordning och reda, högg ved och tvät-tade sängkläder. De flesta besökare som kom till Tjouren hade börjat sin färd i byn Frank-rike dit man kunde åka buss. Andra kom via STF:s kåta vid Långvattnet. STF hade även en stuga i södra änden av Mjölkvattnet, en bygg-nad som hade använts vid dammbygget.

Den gamla STF-stugan i Tjouren. Vykort från 1940-talet.

På 1970-talet slutade turisterna att komma till Sösjöfjällen. Andra mer lättillgängliga ställen i fjällen blev mera lockande.

Även i Tjouren fanns det en jaktstuga. Percy F. Luck kom ursprungligen från England, bosatte sig i Sverige och grundade ett företag som handlade med kolonialvaror. Luck hade stort jakt- och fiskeintresse och köpte hem-

manet Hoberg vid Torrön. Han arrenderade dessutom mycket stora markområden. I slutet av 1800-talet kom Luck till Tjouren för att jaga ripa. Han lånade först en kåta, men lät snart bygga sig en egen liten stuga där han bodde med familjen någon vecka på sensommaren. Luck brukade anlita samerna som bärare.

KRUANAVAAJJE

Kruanavaajje vid västra delen av Stora Burvattnet är ett av Njaarquesamernas viktigaste sommarvisten. Vistet ligger skyddat i björkskogen i en dalgång mellan fjällen med god tillgång till bete. Bra fiskevatten finns det också. Inte underligt att platsen har brukats kontinuerligt under tusentals år. I Kruanavaajje finns eldstäder och kokgropar som är daterade från både senare delen av stenåldern och järnålder. Här finns också många äldre kåtatomter, och en pollenanalys från en myr intill vistet visar att renskötsel var etablerad på 1200-talet e. Kr.

Från 1913 till mitten av 1930-talet hölls skola för renskötarnas barn i en kåta i vistet under några sommarveckor. Vissa år hölls sommarskolan i stället i Tjouren. Under resten av året gick barnen i skolan i Jänsmässholmen.

Igenväxande renvall. Här mjölkades renkorna fram till 1930-talet.

Platsen har fortfarande betydelse i renskötselarbetet. Ibland har man kalvmärkning i gärdet nära Kruanavaajje.

Delar av en kaffekopp – fynd i en kåtatomt.

LÅNGSÅDALEN

I Långsådalen har det bott både renskötare och samer som försörjt sig på småjordbruk. Kåatomter och husgrunder ligger intill varandra som minnen från äldre tider. Jorden är bördig och här har man odlat potatis och rabarber. Numera används husen mest för fritidsändamål och vid älgjakten. Njaarke och Jovnevaerie har en stor gemensam renskötsel-anläggning i Långsådalen.

Många turister har vilat i Långsådalen innan färden mot fjällen. Signaturen »Mc Lony« bodde hos samerna där flera gånger. Från ett besök på vintern 1912 skriver han:

Som i allmänhet hos lappar är vetgirigheten stor – hvad vi har att förmäla om händelserna ute i världen och förhållandena söderut åhöres med begärlighet.

Gudstjänst i det fria i Långsådalen på 1950-talet. Det var vanligt att predikanter vandrade omkring bland samernas visten och höll predikan. Foto privat.

HÄSTSKOTJÄRN

Hästskotjärn är en liten skogstjärn öster om Juvuln. På ett brant stup, vänt mot vattnet, finns en hållmålning. Målningen innehåller totalt ett tiotal älgfigurer, en eller två människor eller kanske shamaner. Där finns en figur som kan tolkas som en orm och fragment av ytterligare figurer. Likande motiv finns på målningar i ett band från norska kusten över Sverige och Finland till de inre delarna av Ryssland.

Hållmålningen ligger i en utpräglad fångstmiljö med fångstgropssystem och stenåldersboplatser i närheten. Dagens älgjägare berättar att älgarna fortfarande passerar Hästskotjärn på sina vandringar mellan de olika beteslanden.

Hållmålningarna upphör aldrig att fascinerar. Sällan kommer den forntida människan oss så nära. Frågorna blir många; vilka, när, varför? Ingen har svaren. Vi har inga bra me-

toder för att datera målningarna, men vi antar att de åtminstone är två tusen år gamla. Det allra märkligaste är att färgen är så välbevarad. Färgpigmentet är järnockra som blandades med något organiskt material, kanske djurfett. Färgen har ingått en kemisk förening med berget så att en skyddande hinna har bildats och färgen lyser klarröd emot oss efter tusentals år.

Målningarna vid Hästskotjärn har varit kända sedan länge. I STF:s årsskrift 1892 rekommenderas ett besök på platsen:

Dessa hållristningar eller, rättare sagdt, hållmålningar anses verkställda af lappar i urminnes tider.

Vi vet inte vilka som målade på berget vid Hästskotjärnen. Men motiven är odiskutabelt mycket lika motiven på samernas trummor och det ligger nära till hands att tänka sig att det är samernas förfäder som har lämnat dessa spår efter sig.

JOVNEVAERIE

JÄNSMÄSSHOLMEN

Jänsmässholmen, eller Holmen som man säger i vardagslag, var ursprungligen höst- och vårviste. Holmen blev sedan ett av de ställen där samer som hade slutat med renskötseln

slog sig ned permanent. Till en början skedde bosättningen utan tillstånd från myndigheterna. Det blev snart problem med fattigdom och svält. För att reda ut situationen inleddes en unik statlig försöksverksam-

het på 1920-talet. Ett tiotal hus med likartat utseende byggdes upp och samtidigt övertog staten ansvaret för de hus som redan fanns i Holmen. Lägenheterna arrenderades ut till samer som övergett renskötseln. Kravet var att arrendatorerna skulle ägna sig åt jordbruk; hålla boskap och bruka jorden.

1953 utvärderades verksamheten av riksdagens revisorer. Resultatet blev nedslående och revisorerna ansåg »försök Jänsmässholmen» som misslyckat. Vid åtta av arrendelägenheterna bedrevs det jordbruk, men i mycket liten skala. Sammanlagt fanns två hästar, åtta kor, fyra ungdjur och fjorton får – inte mycket för ett sextiotal personer att livnära

sig av. Resten av befolkningen försörjde sig på lite renskötsel, jakt och fiske och försäljning av slöjd. Samtliga bostäder hade dömts ut av hälsovårdsnämnden och var i behov av

omfattande renoweringar. Revisorerna ansåg att det bästa var att avveckla hela försöksverksamheten.

Så dramatiskt blev det nu inte. Förvaltningen av bebyggelsen övergick till lantbruksnämnden och bygg-

naderna rustades upp. Det bedömdes att marken räckte endast till tre jordbrukslägenheter. Övriga hus uppläts därför till byns befolkning utan krav på jordbruksdrift.

Eftersom det var stor befolkning i Holmen så blev byn en naturlig samlingsplats. Från början av 1900-talet fanns en nomadskola där barn från renskötarfamiljer från hela Jämtland fick undervisning. 1944 invigdes en ny modern skola med både lärarbostad och skolhem. Nomadskolan lades ned 1958 då all samisk skolverksamhet flyttades till Änge i Undersåker. Skolan byggdes så småningom om till hotell.

Den ombyggda nomadskolan, i dag Jänsmässholmens fjällhotell.

Samerna i Holmen önskade sig länge ett eget kapell. Det var besvärligt att ta sig till kyrkan i Rönnöfors, speciellt på vintern. Holmen fick bilväg först 1955. Dessförinnan fick man gå, åka skidor eller leja hästskjuts från Finnsäter ungefär en mil bort. Högmässa hölls under många år i ett halvfärdigt kapell eller utomhus. 1931 invigdes till slut Jänsmässholmens lappkapell. Där hölls den populära »Holmmässan« ett par gånger varje sommar.

Då samlades både samer, folk från bygden och turister.

Trots riksdagens revisorers farhågor vid utvärderingen 1953 så finns det fortfarande en permanentboende befolkning i Holmen. Men ingen driver längre något jordbruk utan i dag är nästan alla aktiva i renskötseln igen, precis som före 1889. Jordbruksepoken i Holmen blev kort eftersom det saknades naturliga försättningar.

GRUBBDALEN

I skydd av den branta Juthatten och med norska gränsen som närmaste granne ligger Grubbdalen. I samband med avvitrningen i mitten av 1800-talet togs flera nybyggen upp här. Den bördiga marken kunde försörja några familjer under en hundraårsperiod. Jordbruket kombinerades med jakt och fiske,

och säkert hade man några renar också. Renskötarna brukade ta in i Grubbdalen under renskötselarbetet. Det hände också att turister kom förbi, köpte mjölk och övernattade i något hus. Under en övergångsperiod var Grubbdalen befolkad endast under somrarna men nu är det länge sedan någon bodde i husen under Juthatten.

BJÖRKVATTNET

Sydöst om Björkvattnet i norra delen av samebyn ligger ett viktigt sommarviste. Det är okänt hur länge vistet har varit i användning, men här är alldeles fullt med eldstäder från

tältkåtor och övergivna renvallar. En och annan bengömma (hopsamlade benrester efter måltider) kan man också hitta. Numera används vistet mest vid kalvmärkning under högsommaren.

Flygbild över vistet vid Björkvattnet. Det moderna rengärdet syns som en stor cirkel ut mot sjön.

Vykort från gamla vistet vid Stora Stensjön. Foto Anna Gustafsson.

STORA STENSJÖN

Offerdalssamerna hade sitt stora sommarviste strax söder om Stora Stensjön. Där byggde familjen Bergkvist sina kåtor och stugor och hade rengärde när de kom nyinflyttande till samebyn 1912. Men spåren visar att familjen Bergkvist inte var de första som bedrev rensköttsel vid Stensjön, där hade renskötare levt och verkat långt dessförinnan.

På 1960-talet förändrades förutsättningarna för bosättning och rensköttsel på ett dramatiskt sätt. Sjön reglerades kraftigt och vattnet

höjdes med flera meter. Vistet måste överges och kåtor och stugor hamnade långt under vattnet. I dag är det endast när det är extremt lågt vatten som eldstäder och kaminer från det gamla vistet blir synliga

Som kompensation för det överdämda vistet fick samebyn hjälp från kraftbolaget med att etablera ett nytt viste vid norra delen av sjön. I dag har samebyn två renskötselanläggningar för kalvmärkning och skiljning vid Stensjön.

STF rösade en led mellan Ansätten, Långvattnet och Stora Stensjön på 1930-talet. Det var ganska ofta som turisterna passerade vistet vid Stensjön när de var på väg till Långvatt-

net, där STF hade en övernattningskåta, eller till Tjouren. Vid Stensjön kunde det gå för sig att sova över i en av samernas kåtor.

Båthus vid »nya« vistet norr om Stensjön. Vattenståndet varierar kraftigt efter regleringen och det kan vara besvärligt att ta sig ut på sjön.

Viktigt att tänka på – kulturminneslagen

Lämningar efter samisk verksamhet är liksom alla andra fornlämningar skyddade enligt Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet innebär bland annat att alla ingrepp i fornlämningen – att förändra, täcka över eller ta bort – kräver tillstånd från länsstyrelsen. Lagskyddet gäller automatiskt, det behövs

alltså inget särskilt beslut för att det ska träda i kraft. Det står inte angivet i lagen hur gammal en lämning ska vara för att betraktas som en fornlämning. Exempel på vanliga fornlämningar i samiska miljöer är kåtatomter, mjölkgroppar, bengömmor, gravar och offerplatser.

Stenhäg runt en sedan länge övergiven renvall söder om Stora Stensjön.

Visa respekt för rennäringen

Kom ihåg att du vistas i renarnas betesområden och på renskötarnas arbetsplatser. Om du ser en renhjord; stanna upp, sätt dig gärna ned och var tyst. Följ inte efter renarna utan

lämna dem ifred. Speciellt viktigt är detta under den känsliga kalvningsperioden på våren och vid rensamling. Om du har hund med dig ska den vara kopplad.

Samling inför kalvmärkning vid Ottsjön. Foto Anna Skielta.

BUERIE BÅATEME

*Välkommen till Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar
och det samiska kulturlandskapet!*

I broschyren får du läsa om samebyarnas historia, levande och övergivna kulturmiljöer samt möten mellan samer och turister.

GAALTJE
sydsamiskt kulturcentrum

Länsstyrelsen
Jämtlands län

ISBN 978-91-979433-2-1
ISSN 1650-3503
Skrifter utgivna av Gaaltje 8

TEXT & FOTO: Ewa Ljungdahl · GRAFISK FORM: Gudrun Ros grafisk form
TRYCK: GTC Print AB, Luleå 2012

